

INTELEKTUÁLI, EXPERTI A LAICI

JÁN ŠULAVÍK - EMIL VIŠŇOVSKÝ, Kabinet výskumu sociálnej a biologickej komunikácie SAV, Bratislava

Sme - či sa nám to páči alebo nie - dedičmi osvietenскеj éry a žijeme vo svete budovanom na poznaní a jeho mnohostranných aplikáciách. Nositeľmi tohto poznania sú experti, intelektuáli, vedci a pod. Predpokladá sa teda, že ich sociálna rola rastie a bude rásť, až vzniká dojem, že na každý problém, aký by sa kedy mohol vynoriť, môžeme mať viac či menej pripravených expertov, čo by znamenalo "totálnu delaicizáciu" spoločnosti. Lenže skutočný život je zložitejší a spoločnosť, v ktorej každý bude expertom na niečo a kde v ľudskej komunikácii bude dochádzať len k vzájomnej výmene expertíz, vôbec nemusí byť až takým vytúženým stavom... Už Max Weber si svojho času kládol otázku, či proces, ktorý on nazýval intelektualizáciou a racionalizáciou, znamená aj rast *poznatkov o životných podmienkach* v porovnaní napríklad s takým Indiánom alebo Hotentotom, a odpovedal si, že "asi ťažko" ([1], 234). Podľa neho vzrastajúca "intelektualizácia a racionalizácia... neznamená aj vzrastajúce znalosti o životných podmienkach, v ktorých človek žije. Ale znamená niečo iné:... znamená zbaviť svet čara" ([1], 234).

Okrem toho v dnešnej situácii nejde len o poznanie ako také, ale o vedecké poznanie, ktorého status i autorita sú rozkolísané ako vari ešte nikdy predtým. Kým experti sú so svojimi expertízami, postavenými na viac či menej "tvrdých" faktoch a vyargumentovaných teóriách, uzavretí do pomerne úzkych odborných kruhov, na verejnosti sa ako huby po daždi šíria iní, alternatívni, netradiční "experti" a snažia sa do sveta vnášať aspoň niečo z onoho strateného "čara" (alebo "čarov"), ktoré spomínal M. Weber. Ponúkajú ľuďom svoje služby ako zaručené predpovedanie osobnej či svetovej budúcnosti, vyliečenie nevyliečiteľných chorôb, na istý úspech v podnikaní či v láske atď. Paleta ich ponuky je skutočne veľmi pestrá a metódy práce na trhu s ľudskou dôverou neobyčajne vynaliezavé. Laikovi sa môže z toľkých expertov skutočne zatočiť hlava.

Bez ohľadu na modernizáciu sveta všetci sa v ňom naďalej pohybujeme nielen ako školení či samozvaní experti na niečo, lež zároveň vždy aj ako laici; máme nejakú svoju sféru kompetencií, no zároveň cestujeme električkou, používame rôzne prístroje, zúčastňujeme sa na voľbách atď., a pritom nie sme odborníkmi na fyziku, politiku atď. Popritom ešte existuje sféra, v ktorej určite sami seba považujeme za expertov (hoci sme napríklad nikdy neštudovali psychológiu) - je to sféra našej osobnej životnej skúsenosti, nášho prežívania sveta, ku ktorej máme predsa len ak už nie "privilegovaný", tak aspoň ten najintímnejší a najzainteresovanejší prístup.

V našich úvodných poznámkach sme chceli iba načrtnúť kontext témy našej úvahy. Táto téma je aktuálna a široká, má niekoľko významových vrstiev a rovín. V určitom zmysle tu ide o moderný (dnes vlastne už klasický) problém komunikovania poznatkov v spoločnosti, ďalej o postmoderné otázky argumentácie a o problém

autority (moci) odborníka, o otázky koordinácie správania a dôvery atď. Nám pôjde o niektoré *komunikačné aspekty* bytia intelektuálov a expertov (pričom nás bude zaujímať aj situácia filozofov). Z tohto hľadiska sa pokúsime naznačiť naše poňatie ich sociálnej roly a vzťahu k politickej sfére. Táto rola obsahuje aj aspekt "odbornosti", preto sa sústredíme na analýzu komunikačnej situácie odborníka s laikom.

Zdá sa, že problém intelektuálov a ich sociálnej roly môže slúžiť ako jeden z "lakmusových papierikov" na zistenie toho, či sa "spoločnosť" stala alebo stáva sama pre seba problémom. (Nemožno, samozrejme, vylúčiť prípad, že tento problém je iba "pocitom" samotných intelektuálov, ktorí ho projektujú aj na ostatných občanov.) Pri zmene sociálneho sveta sa menia i sociálne roly a skupiny, s ktorými sa musia ľudia identifikovať. V tejto situácii naokolo počuť hlasy a výzvy na adresu intelektuálov (inak, po slovensky aj "vzdelancov"), aby vyšli zo svojich kabinetov, univerzitných a akademických pracovní a nechali zaznieť svoj hlas, aby aj oni pomohli svojim spoluobčanom, národu, štátu či aspoň niektorej strane.

V súvislosti so sociálnymi rolami intelektuálov - ako aj so samotným pojmom "intelektuál" - existuje však veľa neadekvátnych, až prehnaných očakávaní. V ich pozadí je zúžená optika a akási predstava, ktorá môže pôsobenie intelektuála priamočiaro redukovať na sociologickú alebo dokonca politickú funkciu. Tento postoj sa môže dostať nečakane blízko k Platónovmu ideálu filozofa - vládca, podľa ktorého bol filozof (intelektuál) najkompetentnejším odborníkom na záležitosti výchovy občanov a riadenia štátu. Je známe, že zlomové okamihy vo vývoji spoločnosti vťahujú aj intelektuálov priamo do politickej sféry a vytvárajú atmosféru pre oživovanie tejto paradigmy. Ak sa však pozrieme na vzťah spoločnosti a intelektuála z dlhodobejšej časovej perspektívy, môže sa ukázať, že táto tendencia nie je vždy najefektívnejším spôsobom riešenia problémov - ani z hľadiska spoločnosti, ani z aspektu bytia samotných intelektuálov.

Treba si všimnúť, že v pozadí Platónovho chápania filozofa - vládca sa skrýva určitá všeobecnejšia myšlienka týkajúca sa vzťahu odborníka a laika, ktorá vlastne ideál filozofa - vládca zdôvodňuje. Platón považoval riešenie životných problémov prostredníctvom odborníkov za najrozumnejšie a najlepšie. Platónov Sokrates v dialógu *Laches* hovorí, že ľudia by sa aj v otázkach týkajúcich sa štátu a výchovy mali rozhodovať nie prostredníctvom hlasovania na verejnom zhromaždení, ako bolo stanovené počas aténskej demokracie, ale podľa názoru odborníkov. Uvádza príklad, že majiteľ, ktorý chce postaviť dom alebo loď, sa tiež nerozhoduje na základe výsledku nejakého hlasovania laikov, ale zavolá si na pomoc staviteľa lodí alebo domov ([2], 41). Platón chápe vzťah odborníka a laika ako analógiu vzťahu výrobcu a užívateľa. Ten, kto vie dobre používať určitý "výrobok", nemusí ho vedieť aj "vyrobiť". Výroba si vyžaduje špeciálne vedomosti a znalosti, ktoré užívateľ nemusí mať. Laik je teda iba užívateľom hotového produktu. Tento vzťah Platón prenáša aj do ostatných sfér sociálneho a politického života.

Platónsky model bol modifikovaný moderným (osvietenským) ideálom. V tomto modeli sa vzťah intelektuála a vládca (politika) chápe skôr ako spolupráca odborníkov, ktorí majú jasne ohraničenú oblasť svojej kompetencie, na jednom "projekte". Intelektuál (filozof) má za úlohu formulovať idey a osvietenský (či "osvietený") vládca ich má realizovať, t. j. spravovať podľa nich spoločnosť. "Idey" predstavovali akýsi základ pre

činnosť vládcu, konečným produktom malo byť určité usporiadanie spoločnosti. Fichte napríklad hovorí, že božskú ideu, zameranú na vzdelávanie sveta, treba najskôr vyjadriť pojmom (čo je úlohou učenca), a potom ju stvárniť skutočným životom a pôsobením pri riadení ľudských vzťahov. Fichte nazýva odborníka na riadenie "regentom", ktorý sa "nedíva na to, čím sú ľudia v skutočnosti, ale sa sústreďuje na to, čím sú v božom pojme, a v dôsledku toho, čím budú môcť byť, majú byť a raz celkom iste budú" ([3], 479). Osvietenský ideál teda vládcu (štátnika, politika) rešpektuje ako špecifického odborníka a zároveň predpokladá, že vládca rozumie filozofickým myšlienkam, t. j. že bude filozoficky erudovaný. Problémom tohto ideálu je však to, že nijaký vládca nedosahuje také výsledky, aké vo svojom programe či projekte predpokladá učenec. To spôsobuje, že osvietenský intelektuál je vystavený neustálemu "pokušeniu" interpretovať existujúce negatívne javy ako výsledok nedostatočnej odbornosti vládcu. Spolu s Fichtem by sme mohli povedať, že regent si neplní dobre svoju povinnosť. Pri tejto interpretácii intelektuálovi "nezostáva" nič iné iba vstúpiť do reálnych mocenských vzťahov a stať sa regentom. Osvietenský ideál je tak v neustálom pokušení vracat' sa späť k platónskemu modelu. (Veď napokon aj sama Platónova myšlienka filozofa - vládcu vznikla ako výsledok jeho negatívnych skúseností s filozofickým "školením" tyrana Dionýsia I.) Pred týmto krokom však intelektuála varuje už Kant, podľa ktorého príslušnosť k moci nevyhnutne kalí slobodný úsudok rozumu, preto filozofi sa nemôžu stať kráľmi a kráľmi filozofmi ([4], 11).

Idea univerzálneho vzdelanca je dnes - napokon tak ako takmer všetko osvietenské - pod veľkou paľbou kritiky zo strany postmodernistov: Po prvé, aké právo má odborník "reprezentovať" laika? Po druhé, prečo nenecháme ľudí, aby si riešili svoje problémy sami? Po tretie, problematická je kompetencia odborníka, ktorý sa orientuje na všeobecné, univerzálne, kým situácia laika je veľmi špecifická (z tejto pozície Foucault kritizoval koncept univerzálneho a rozvíjal koncept špecifického intelektuála). Takto sa napokon *odstup, medzera* medzi odborníkom a laikom skracuje, expert sa ponára medzi laikov, nevydeľuje sa spomedzi nich ani ich z pozadia nemanipuluje. V prípade intelektuálov sa dokonca profesionalizmus s jeho uzavretosťou do akademických múrov považuje za životu nebezpečný, na čo poukazujú viacerí, napr. Richard Rorty, ale najradikálnejšie vari Edward Said, ktorý rozvíja svoj pojem "amatérského intelektuála", vyznačujúceho sa najmä láskou k ideám a hodnotám, vyhľadávaním relatívnej nezávislosti a odvážnym odhaľovaním pravdy pred mocnými tohto sveta [5].

Podobnú zmenu *dištancie* vo vzťahu odborníka a laika možno nájsť nielen vo filozofii, ale napríklad aj v sociologickom alebo v psychologickom myslení. Tzv. "interpretatívna sociológia" okrem iných aspektov odmieta tradičnú sociológiu ako "sociológiu dištancie", ktorá znamená neangažovanosť vedca a noetickú devalváciu konkrétneho človeka. Podľa M. Petruska "sociológ, ktorý si sám seba uvedomuje ako sociálneho aktéra a ktorý sa sám umelo nevyvážuje z pradiava reálnych sociálnych väzieb, vzťahov a problémov, v ktorých žije, môže dokonca formulovať aj tie problémy, ktoré sa v rámci tradičnej akademickej sociológie vôbec nedajú uchopiť" ([6], 17-18). V rámci fenomenologickej psychoterapie (t. j. humanistickej psychológie) je známy posun roly psychoterapeuta vo vzťahu k pacientovi. Kým psychoanalýza chápala vzťah

medzi terapeutom a klientom autoritatívne, rogersovská psychoterapia je naopak zameraná na rešpektovanie klienta.

Z hľadiska komunikačnej dištancie je teda treba rozlíšiť najmenej tri typy situácie odborníkov. Prvým typom je situácia odborníka, o ktorom hovoril už Platón. Je to človek, ktorý má poznatky a zručnosti, ktoré iní ľudia z rôznych dôvodov nemajú, a preto v danej oblasti zostávajú laikmi. Takými odborníkmi sú napríklad vedci skúmajúci elementárne častice alebo biosféru ako celok, kozmické telesá, prípadne archeologické výkopávky a pod., teda objekty, s ktorými sa človek vo svojom bežnom, každodennom mikroprostredí nestretáva. Odborníkmi tohto typu sú aj výrobcovia, ktorí vytvárajú svoje produkty v špeciálnych priestoroch, laboratóriách a pod. Druhým typom je situácia odborníka, ktorý od laika potrebuje východiskové informácie a na základe nich koná. Napríklad pacient musí chirurga informovať o svojich ťažkostiach, na základe čoho sa stanoví diagnóza a terapia, automechanik sa musí porozprávať s vodičom o jeho skúsenostiach s autom a pod. Kým pri prvom type sa laik chápe iba ako užívateľ produktu, pri druhom odborník laika potrebuje aj ako zdroj informácií alebo skúseností. Kým pri prvom type koná odborník bez akejkoľvek asistencie laika, druhý typ je akýmsi prechodom k tretiemu typu situácie, pri ktorom môže odborník laikovi "iba radiť", pričom laik musí konať sám. Odborník za neho daný problém nemôže vyriešiť. Napríklad psychoterapeut nemôže vyriešiť rodinnú krízu laika alebo zmeniť jeho spôsob života. Právnik môže informovať o rôznych možnostiach usporiadania majetkových vzťahov, vlastné rozhodnutie však musí prijať klient atď. Pre tretí typ situácie odborníka je tiež špecifické, že tu dochádza k vzájomnému "vzdelávaniu sa". Odborník od laika dostáva informácie nielen o rôznych problémoch, ale aj o ich spôsoboch riešenia, na ktoré laik prišiel. Odborník zároveň zbiera a akumuluje skúsenosti laikov a je s nimi v permanentnej komunikácii. Takýto dialóg napokon môže viesť k stieraniu hraníc medzi jednoznačne určenými rolami odborníka a laika.

Ak sa z hľadiska týchto troch typov komunikačných situácií, v ktorých sa môže odborník ocitnúť, pozrieme na spomínané paradigmy vzťahu odborníka a laika (platónsku, osvieteniskú, postmodernú), môžeme povedať, že Platónov model filozofa - vládca má blízko k prvému typu, pri ktorom intelektuál osobne vstupuje do politickej sféry alebo štátnych služieb. Osvieteniský ideál sa približuje skôr k druhému typu odborníka ako experta na idey (Fichteho "regent" je predsa len aj ich realizátorom). Postmoderný pohľad rozvíja tretí typ pôsobenia odborníka, v ktorom vystupuje do popredia vzájomná komunikácia a obojsmerný pohyb skúseností, predstáv, myšlienok a projektov. Dištancie a hranice medzi jednotlivými "odbornosťami", prípadne medzi odborníkom a laikom nie sú tak ostro vymedzené, čo však nevylučuje uznanie existencie ich špecifik a vzájomnej nezastupiteľnosti.

Existujú nielen rôzne typy odborníkov, ale aj rôzne "typy" intelektuálov, ktorých možno diferencovať podľa toho, "o čom", "s kým" a "ako" komunikujú. Vzniká široké spektrum možností, od čisto "naďčasových", metafyzických úvah, cez teoretické a úzko odborné otázky až po problémy všeobecného verejného záujmu, politiky a každodenného života. Treba pripustiť rozmanité existenčné formy intelektuálov - od pustovníka až po poradcu prezidenta. Jedno však majú spoločné. Intelektuál by mal byť určitým expertom alebo odborníkom a touto svojou "odbornosťou" by mal byť ostatným

ľuďom - vo vzťahu k nemu laikom - priamo či nepriamo (skôr nepriamo) užitočný. No intelektuál nie je iba sociologická - a už vôbec nie výlučne politická - kategória. Intelektuál je predovšetkým človek s určitou "mentálnou konštitúciou", ktorý sa vyznačuje tým, že si jednoducho nevie predstaviť svoj život bez vykonávania istých intelektuálnych činností, ako sú - zjednodušene povedané - čítanie, písanie, prednášanie, diskutovanie, výskum a podobne. Niektorí z nich majú to šťastie, že môžu vykonávať tieto intelektuálne činnosti ako svoju profesiu. Intelektuál (ako profesionál) teda najlepšie plní svoju sociálnu rolu tým, že robí to, čo najlepšie vie: číta, píše, prednáša, diskutuje, skúma a publikuje, t. j. má svoje "publikum", s ktorým komunikuje. Ak to intelektuál robí, sotva mu možno niečo vyčítať. Bytie intelektuála je skrz-naskrz komunikatívne, a to dokonca aj vtedy, keď bezprostredne komunikuje ani nie tak so svojimi súčasníkmi, ale prostredníctvom diel a myšlienok skôr s minulými či budúcimi generáciami. Bytie intelektuála (a v tomto sa naše poňatie celkom nekryje ani s Rortym, ani so Saidom) je vždy trochu "mimočasové", čo však nemusí byť rezignáciou na aktuálne dianie, ale len hľadaním svojho pravého miesta a kompetencie, rozhodovaním, kde a ako zasiahnuť či nezasiahnuť do vecí.

Ak sa na intelektuála začneme pozerat' aj ako na člena istého spoločenstva a ako na občana, potom mu môžeme (práve tak ako každému inému človeku) adresovat' otázky o sociálnej zodpovednosti, o jeho vzťahu a postoji k otázkam všeobecného verejného záujmu, politiky či každodennosti. Z tohto pohľadu ani ten najužšie zameraný "vzdelanec" zrejme nemôže byť aspoň k niektorým z týchto otázok ľahostajný. Zároveň by však nemal podľahnúť túžbe po väčšom vplyve a zdaniu, že svoje myšlienky dokáže najlepšie realizovať iba on sám. Myslieť si, že intelektuál je lepšie pripravený na vstup do politiky než hocikto iný, je predsudkom a (seba)ilúziou. Mali by sme totiž rozlišovať medzi intelektuálnou a politickou činnosťou. Pre obidve sféry treba okrem niektorých spoločných schopností ovládať aj špecifické vedomosti a zručnosti. Politik musí byť napr. predovšetkým komunikátor, vyjednávač (diplomat), rétor, manažér, organizátor a pod., čo sú zručnosti, ktoré intelektuál osobitne nepeštuje. (Nemožno, samozrejme, vylúčiť existenciu oboch typov zručností a potrebných vedomostí u jednej a tej istej, skôr výnimočnej osobnosti.) Intelektuáli však pôsobia predovšetkým cez činnosť vzdelávaci, vedeckú, kultúrnu, etickú a iba takto komplexne a nepriamo vstupujú do politickej sféry. Spoločnosti (aj politike), ktorej záleží na tom, aby mala nejaké vzdelanie, kultúru, invenciu a hodnoty, ktoré by rozvíjala, bude celkom prirodzene záležať aj na postavení a možnostiach intelektuálov.

Ako sme už naznačili, postmoderná interpretácia je spojená s kritikou klasického modelu (platónskeho i osvietenského). V kontexte tejto kritiky by nám však nemalo uniknúť, že Platón riešil aj inú otázku, ktorá bola v jeho dobe aktuálna a ktorú možno zjednodušene formulovať ako alternatívu: Kto má byť vládcom - filozof (intelektuál), či vojak? K. Popper nachádza v Platónovej predstave filozofa - vládcu zárodok všetkých neskorších pokusov o totalitarizmus i rasizmus ([7], 128). Považuje tiež Platónovu koncepciu za určitú formu teórie filozofickej elity. Bližší mu je skôr postoj Sokrata, ktorý nežiadal, aby štátnik bol filozofom, ale aby štátnik bol múdry ([8], 160). Múdry používa totiž pri vládnutí skôr intelektuálny argument než fyzickú silu. Sokratova filozofia sa formovala v opozícii voči tej sociálnej skutočnosti, v ktorej sa problémy riešili

násilím a bojom súperiacich strán. Sokrates považoval spoločnosť organizovanú na báze násilnej moci za nezákonnú a ľudí, ktorí používali násilie, za nerozumných. Xenofón hovorí, že Sokrates pred aténskym súdom zdôrazňoval, že po násilí siahajú ľudia, ktorí majú hrubú silu, a nie rozum ([9], 27). Rozumní ľudia sa uchýľujú k presvedčovaniu a argumentácii. Títo ľudia sa nepotrebujú s nikým tajne spoločovať proti druhým občanom, lebo veria, že na presvedčanie stačia sami; nesiahajú ani k politickým vraždám, lebo ziskávať spojencov a presvedčať možno iba medzi živými. Nezákonný stav nastáva vtedy, keď silnejší násilím donúti slabšieho robiť to, čo sám považuje za správne, bez toho, že by ho o tom presvedčil ([9], 33). Filozofia teda na rozdiel od vojenskej moci prichádza s myšlienkou "presvedčania" ľudí a dobrovoľnej kooperácie. Neskôr, na prelome staroveku a stredoveku to Sv. Augustín formuloval ešte vyhrtenejšie. Podľa neho filozofia chce "zabiť vojnu slovom" a "nastoliť mier mierom" ([10], 33). Táto myšlienka môže vyzerať - na pozadí politických a vojenských činov historických osobností, na pozadí dejín štátov - ako naivný a utopický sen. Do istej miery sa však presadila: v súčasnosti sa napríklad v civilizovanejšom svete počítuje ako norma, aby vojenská moc bola podriadená civilnej vláde, čo určite rezonuje s Platónovou myšlienkou podriaadiť vojakov filozofom.

Na vojaka sa takisto môžeme pozeráť ako na určitý druh odborníka, ktorý sa dostáva do vzťahu s laikom. Porovnajme teda vzťah vojaka a laika so vzťahom filozofa a laika. U vojaka je tento vzťah sprostredkovaný hrozbou použitia sily (zbrane); je to vzťah silnejšieho a slabšieho. Laik je voči vojakovi vo vzťahu závislosti a podriadenosti. Konštitutívnou a určujúcou zložkou tohto vzťahu je ozbrojený vojak. Naproti tomu k filozofovi patrí nanajvýš sila slova ako argumentu, nie sila zbrane (aspoň pokiaľ nie je v postavení "štátneho ideológa"). Toto je významný intelektuálny i sociálny posun. Pre filozofa z toho vyplýva, že základným predpokladom jeho uplatnenia je to, že laik ho chce počúvať a počúva ho. Konštitutívnou zložkou tohto vzťahu nie je teda už vlastne filozof ako odborník, ale laik ako jeho adresát a publikum. Ak laická verejnosť nepočúva, takýto odborník nemá možnosť realizovať sa ako odborník a nevzniká vzťah odborníka a laika. "Bytie odborníka" tak predpokladá "bytie laika" a prvé je závislé od druhého. To znamená, že takýto odborník môže byť odborníkom iba vtedy, keď niekto je laikom. Toto vzájomné spolu-bytie má komunikatívnu (dialogickú) povahu, je aktom komunikácie, ktorý dobrovoľne ustanovuje laik.

Filozof (intelektuál) ako odborník môže takúto situáciu závislosti prijať alebo "závidieť" vojakovi jeho silovú (mocenskú) pozíciu. K druhému prípadu, t. j. k zmene komunikačnej situácie filozofa s laikom by došlo vtedy, keby sa tak či onak realizoval Platónov model a filozof by bol ustanovený do role vládcu. Výsledkom tohto posunu by bolo to, že filozof by si napokon k laikovi vytváral nerovnocenný vzťah. Keď sa laik bojí komunikovať s vojakom, je to pre vojaka čistá, jasná a prehľadná situácia - do tlačil laika tam, kam potreboval. Keď sa laik obáva komunikovať s filozofom, ktorý je v mocenskej pozícii, filozofovi - pokiaľ ešte zostal filozofom - to nevyhovuje, pretože on potrebuje viesť so svojim poslucháčom dialóg. Prirodzenou komunikačnou situáciou filozofa teda nie je mocenská dištancia, ale situácia rovnocenného, bezprostredného dialógu. Takáto situácia sa môže nepochybne javiť ako náročnejšia aj pre samého laika, no pre filozofa to znamená, že dobrovoľne prijíma vzťah svojej závislosti od

laika (laickej verejnosti či spoločnosti) ako východiskový stav, ktorý sa snaží reflektovať a rešpektovať. Aspoň taká je sokratovská línia vo filozofii. V situácii, keď vojak vydáva rozkazy, ktoré musí laik plniť, filozof mlčí a chce laikovi porozumieť. Počúvanie je tu primárne voči hovoreniu smerom k laikovi: "chápat" má prednosť pred "byť chápaný".

Naším zámerom v tejto úvahe bolo otázky skôr nastoliť než na ne jednoznačne odpovedať. Naš prístup k téme chcel navodiť situáciu plurality a dialogickosti: nemožno univerzálne rozhodnúť a povedať, že intelektuál (filozof) alebo hociktorý expert sa najlepšie cíti v pozícii vládcu alebo jeho poradcu či v sokratovskej pozícii človeka uprostred davu. Existuje veľa faktorov, ktoré rozhodujú o tom, kde sa človek s mentálnou konštitúciou intelektuála ocitne. V každom prípade je to však človek - hľadač, človek, ktorý hľadá svoju cestu (a možno aj cestu pre iných), preto musí mať právo i odvahu v duchu Nietzscheho Zarathustru povedať: "Toto je moja cesta - a ktorá je tvoja?"

LITERATÚRA

- [1] WEBER, M.: K metodológii sociálnych vied. Bratislava 1983.
- [2] PLATÓN: Laches. In: Dialógy I. Bratislava 1990.
- [3] FICHTE, J. G.: O podstate učenia a jeho prejavoch v oblasti slobody. In: Výber z diela. Bratislava 1981.
- [4] KANT I.: O večnom mieri. In: KRAUS, F.: Ideálne štáty. Bratislava 1936.
- [5] SAID, E.: Representations of the intellectual: The 1993 Reith lectures. New York 1994.
- [6] PETRUSEK, M.: Teorie a metody sociologie. Praha 1992.
- [7] POPPER, K.: Otvorená spoločnosť a její nepřítelé. Praha 1994.
- [8] POPPER, K.: Hľadanie lepšieho sveta. Bratislava 1995.
- [9] XENOFÓN: Vzpomínky na Sokrata. Praha 1972.
- [10] Sv. AUGUSTIN: De civitate Dei, In: KRAUS F.: Ideálne štáty. Bratislava 1936.

PhDr. Ján Šulavík,
PhDr. Emil Višňovský, CSc.,
Kabinet výskumu sociálnej
a biologickej komunikácie SAV,
Dúbravská cesta 9
813 64 Bratislava
SR